

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μὲ λογισμὸ καὶ μῷ ὄνειρο.

ΣΟΛΩΜΟΣ (Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι).

Τὸ ἀφιέρωμα, τὸ βαλμένο στὴν ἀρχή, τὸ χάραξε τῆς πρώτης στιγμῆς δὲ ἐνθουσιασμός, ὅταν αἰσθάνθηκα τὸ πρῶτο σάλεμα τοῦ παιδιοῦ μέσα στὴ Φαντασία μου. Ἀπὸ τότε πέρασαν ἑφτὰ χρόνια· τὸ ποίημα, μὲ τὸν καιρό, καὶ στὴν ὥρα του, γίγονταν δλοέγχ, ὅσο ποὺ γεγνήθηκε, καθὼς τὸ παρουσιάζω τώρα. "Ομως ἄλλος δ νοῦς καὶ ἄλλο τὸ ἔργο. Τώρα τὸ ἔργο, καθὼς στέκεται στὰ παγιὰ γιὰ τὸ ταξίδι του, μοῦ φαίνεται σὰν ξένο. Πιὸ πολὺ μὲ ἀγησυχοῦγε τὰ ψεγάδια ποὺ ὑποψιάζομαι πώς θὰ κρύβῃ παρ' ὅσο μὲ χαροποιοῦν τὰ καλὰ ποὺ θὰ μπορῇ νᾶχη. "Ολα τὰδέρφια του τὰ μισοτέλειωτα κι ἄδγαλτ' ἀκόμα μοῦ φαίνονται τώρα σὰν πιὸ καλοῖσκιωτα. "Επειτα σὰ γὰ τὸ εἶχα βαρεθῆ· ἄλλα εἶχα βαλμένα στὸ δρόμο καὶ τὰ δούλευα, κι ἀνίσως δὲ μὲ παρακιγοῦσε γιὰ τὸ τύπωμα τοῦ «Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου» ἀπὸ κάποια του κομμάτια ποὺ φανήκαγε στὸ «Νουμᾶ» ἔνας μεγάλος τῆς Ἐθνικῆς προκοπῆς καὶ τῶν γραμμάτων φίλος καὶ δουλευτής, δ κύριος Α. Πάλλης, θὰ τὸν κρατοῦσ' ἀκόμα στὸ συρτάρι. Τώρα ποὺ πέρασε δ ἐνθουσιασμός, νομίζω πώς μπορεῖ γὰ μιλήσῃ δ πατέρας γιὰ τὸ παιδί του, δ, τι κι ἀγ εἶναι· τί γλυκύτερο μίλημα ἀπ' αὐτό!

Δὲ θὰ τὸ κρίνω, βέδαια· μὰ μπορεῖ νὰ εύκολύγω τὴν κριτικὴ τῶν ἄλλων, ἀν̄ ὑπάρχῃ κριτική, ποὺ θὰ καταδεῖχτῇ νὰ τὸ κοιτάξῃ.

*

Ποιὸς ξέρει ποιὰ Τσιγγάνα νὰ μίλησε τῆς καρδιᾶς μου—έδω καὶ πόσα χρόνια!—Τὸ μίλημα λαχταριστό· κι ἔτσι φυτρῶσαν ἀπὸ τὴν καρδιά μου οἱ πρῶτοι τέσσεροι στίχοι· τὸ πρωτόπλασμα, ποὺ θὰ ξετυλίγονταν ὅστερ³ ἀπὸ κεῖνο, κι² ἀγάλια ἀγάλια, ἢ πλάση μου:

Περδικόστηθη Τσιγγάνα,
Ὥ μαγεύτρα ποὺ μιλεῖς
τὰ μεσάνυχτα πρὸς τὰστρα
γλῶσσα προσταγῆς . . .

Ποιὸς ξέρει ἂν γ̄ Τσιγγάνα δὲν εἶταν καμιὰ γύφτισσα τοῦ δρόμου συγαπαγτημένη, σὰν ἴδεατή, καμιὰ μέρα ἥλιολουσμένη χειμωνιάτικη στὸν ἐλαιῶνα τῆς³ Αθήνας, τὴν ὥρα ποὺ ἔδγαινε ἀπὸ τὸ τσαντήρι της, στυλωμένη χυτή, χαλκοπράσινη, σφιγγοπρόσωπη· καμιὰ ζητιάνα ἀπὸ κεῖνες ποὺ σιχαίγονται οἱ νοικοκυράδες καὶ ποὺ γοητεύουν τὸν ποιητή· μιὰ σὰν ἐκείνες ποὺ μᾶς τὴν παρασταίνει κάπου στὴν «³Αγατολή» του ἀλησμόνητα μὲ λόγια λαμπερώτερ³ ἀπὸ τὰ χρώματα δ̄ ζωγραφικώτατος Θεόφιλος Γωτιέ. Ποιὸς ξέρει ἂν δὲν πρωτόσπειρε στὸ γοῦ μου τὸ «Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου» μιὰ πολὺ ζωηρή, σὰν δραμα, ἐγθύμηση τῆς πρωτομαγιᾶς ποὺ χαιρόμουνα παιδάκι στὸν τόπο μου· τῆς πρωτομαγιᾶς ποὺ περγοῦσε μὲ τοὺς χοροὺς τοὺς πλειμένους ἀπὸ τὶς γύφτισσες· ἀπὸ σπίτια σὲ σπίτια δλογυρίζανε, κιτριγοστόλιστες, ἀγθοστεφάγωτες, μαυρομάτες, γυαλιστερὲς σὰν ἀπὸ προῦγυτζο, τὸ μάη τραγουδῶντας μὲ φωνὲς πιὸ

καμπαγιστές κι ἀπὸ τὰ κουδούγια ποὺ τὸ συνοδεῦαν τὸ τραγούδι τους. Ποιὸς ξέρει κι ἂν δὲν εἶται ή Τσιγγάνα, ποὺ μὲ χτύπησε, καμμιὰ δμορφιὰ ποὺ ζοῦσε κάθε ἄλλο παρὰ τὴν παγάθλια ζωὴ τοῦ γύφτου, καμιὰ δμορφιὰ φλογερή, μελαχροιγή, ἀγυπόταχτη· καὶ Τσιγγάνα λέγοντάς την, ἀνίσως δὲ μεταχειρίζομαι μιὰ ποιητικὴ μεταφορά. Κ^ο Ὁστερα ἡ δμορφιὰ τῆς γύφτισσας μὲ βύθιζε δλοένα στὴν ἴδεα τῆς γυφτιᾶς. Κι ἀπὸ τὴ γύφτισσα πέρασα στὸ γύφτο· δὲ ζουργᾶς, τὸ σφυρί, τὸ φυσητήρι, τὸ μουλάρι, τὸ βιολί, ἡ τέντα, οἱ μοῖρες, τὰ μάγια, τάγρια, τάναρχικά, τάγυπόταχτα, πάντα στὸν δλάγοιχτο ἀέρα, πάντα κάτω ἀπὸ τὸν οὐρανό, ἡ γύφτικη ζωὴ, ἡ πλαγεύτρα καὶ πολυπλαγεμένη, ξετυλίγονταν ἐμπρός μου· καὶ τὸ ἔργο στὰ θέμελά του ἀπάγω τόσο χτίζονταν πλατύτερο μὲ πιὸ πολλὰ χωρίσματα. Κ^ο ἔτσι τὰ πρωτοσχεδίαστα «Δόγια τοῦ γύφτου», τρία τέσσερα τραγούδια, γίνηκαν δὲ «Δωδεκάλογος». Κ^ο ἔγγοιωθα μέσα μου πὼς κ^ο ἐγὼ εἴμ^ο ἔνας γύφτος, δσο κι ἀν ντρεπόμουν γὰ τὸ μολογήσω· γύφτος μὲ τὶς κακίες του καὶ τὶς κακομοιριές· μέσα στὴν καταραμένη φυλή, δσο κι ἀν τὸν ἔκρυβα κάτω ἀπὸ πλούσια γτύματα, τὸν ἑαυτό μου ἐπαιργα γὰ τραγουδήσω. Ὁ ἀστόχαστος θὰ πιστεύῃ πὼς ἔνας ποιητὴς διαλέγοντας βρίσκει τὰ θέματά του, καθὼς ἔνας μουσικὸς ἀριστοτέχνης, μονάχα γιὰ γὰ δείξῃ τὴν τέχνη τοῦ δοξαριοῦ του ἀπάγω στοῦ βιολιοῦ τὶς χορδές. Τίποτε δὲ διάλεξα. Ὁ ποιητὴς δὲ διαλέει πυρώγεται καὶ πάει μπροστά· κατόπι, καὶ στὰ καθέκαστα, ἔρχεται ἡ ὑπομονετικὴ καὶ ξεδιαλέχτρα δουλειά. Ἱσα Ἱσα, γιατὶ σταμάτησα στὸ γύφτο θὰ πῇ πὼς εἴμαι κ^ο ἔνας γύφτος· ἡ ψυχή μου εἶναι καὶ τέτοια. Μὰ ἡ ψυχή μου εἶναι πολυπρόσωπη· κι ἀνίσως καὶ στοχάζεται μοναχική, τὸν κόσμο κλεῖ στὸ λογισμό της· χίλιες οἱ ἀγάπεις της.

Μπορῶ νὰ κράξω μὲ τὸν ποιητή: «Χίλιες χρυσὲς λιανοκάμωτες ἀλυσίδες μὲ δέγουνε μὲ τὴν πραγματικότητα». Κ' ἡ μεγάλη μου ἀγάπη, ἀπάνω ἀπ' ὅλες, ἡ νεράϊδα τοῦ τραγουδιοῦ.

Κ' ὅστερα κάποτε θὰ θυμήθηκα τὸ μικρὸ ἀριστούργημα τοῦ Λεπαι, τοὺς τρεῖς Γύφτους του· παίζει τὸ βιολί του δ ἔνας, καὶ καπγίζει δ δεύτερος, καὶ ἀποκοιμίεται δ τρίτος· Ὡσεὶς κουρελλιασμένοι, ὅμως τρισελεύτεροι καὶ τρεῖς φορὲς καταφρονητάδες τῆς κακῆς τύχης, μὲ τὸ κάπνισμα, μὲ τὴν μουσική, μὲ τὸ γειρό! Καὶ θὰ μέθυσ³ ἀπὸ τοὺς ἀχγούς του, καὶ θὰ τὸ πῆρ³ ἀπόφαση, καθὼς δ μουσουργὸς ποὺ πιάνει καὶ κεντάει χίλια πλατιὰ περιπλεγμένα μουσικὰ κεντίδια ἀπάνω στὸ ἀπλὸ καὶ κλασικὸ θέμα ἐνὸς μεγάλου του δασκάλου, γὰ κεντήσω κ' ἐγὼ πολύστιχο ποίημα ἀπὸ τὴν ἀφορμὴ τοῦ λιγόστιχου τραγουδιοῦ, καὶ χωρὶς νὰ λογαριάζω πῶς οἱ ἑπτὰ στροφοῦλες τοῦ γερμανόφωνου ποιητῆ μπορεῖ νὰ βαραίνουν περισσότερο ἀπὸ τὶς χιλιάδες τοὺς στίχους μου. Ποιὸς ξέρει! (Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς δὲν καλοθυμοῦμαι πῶς πρωτοσπάρθηκε τὸ ποίημα· καὶ γι' αὐτὸ μ' ἀκοῦτε νὰ συχολέω ποιὸς ξέρει!) Κ' ὅστερα, δοσο ξετυλίγονταν τοῦ τραγουδιοῦ ἡ κλωστή, ἔβλεπα πῶς ἡ καρδιά μου εἶναι γιομάτη ἀπὸ γοῦ, πῶς τὰ καρδιοχτύπια τῆς εἶναι ἀπὸ ἰδέα, καὶ πῶς τὸ αἰσθημά μου ἔχει κάτι μουσικὸ καὶ δυσκολομέτρητο, καὶ πῶς τὴ δέχομαι τὴ λαχτάρα τοῦ στοχασμοῦ, καθὼς τὸ παλληκάρι δέχεται τὸ φιλὶ τῆς ἐρωμένης του. Κ' ὅστερα ἔβλεπα πῶς εἶμαι δ ποιητής,—βέβαια ἔνας ποιητής μέσα στοὺς πολλούς, ἀπλὸς στρατιώτης τοῦ στίχου—ὅμως πάντα δ ποιητής ποὺ θέλει νὰ κλείσῃ μέσα στὸ στίχο του τοὺς πόθους καὶ τὰ ρωτήματα τοῦ παντοτιγοῦ ἀγθρώπου, καὶ τοῦ πολίτη τὶς ἔγγοιες καὶ τοὺς φαγατισμούς· μπορεῖ νὰ

μὴν εἶμαι ἀξιος πολίτης· μὰ δὲ μπορεῖ νὰ εἶμαι μονάχα
ὅ ποιητὴς τοῦ ἑαυτοῦ μου· εἶμαι ποιητὴς τοῦ καιροῦ
μου καὶ τοῦ γένους μου· κι ὅ,τι μέσα μου κρατῶ δὲ
μπορεῖ νὰ χωριστῇ ἀπὸ τὴν ἔξω πλάση¹.

Απὸ τὴν ὥρα ποὺ μᾶς χτυπάει ἡ ἴδεα τοῦ ἔργου ώς
τὸν τελευταῖο του στίχο, βαλσίματα, πλουτίσματα, ἀλ-
λαγές, χτεγίσματα. Μὲ τὸ μεθύσι καὶ μὲ τὴν ὅρμην ἐνὸς
ἔρωτα, ἡ ἕσυχη δουλειὰ καὶ ὑπομονετική, τὸ πάθος καὶ
ἡ μελέτη, τὸ ὄγειρο καὶ τὸ βιβλίο, ταΐριαζουνε γιὰ νὰ
τὸ κάμουν τὸ ἔργο μας πιὸ ὅμορφο καὶ πιὸ ἀξιο-
πλάσμα. Τίποτε δὲ μᾶς φαίνεται πώς δανειστήκαμε,
μὰ καὶ τίποτε δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πώς εἶναι
δικό μας. Τὰ μέτρια κινδυγεύουν νὰ χαντακώθουν ἀπὸ
τὸ θησαύρισμα τῶν ξένων ἴδεων· οἱ φτωχοὶ χάνονται
ἀπὸ τὰ δανεικά, γιατὶ εἶν⁹ ἀδύνατο νὰ τὰ ἔξοφλήσουν.
Γιὰ τὸν τεχνίτη καὶ τὸ δάνεισμα εἶν⁹ ἔν⁹ ἀπὸ τὰ ὅργανα
τῆς πρωτοτυπίας του. ³ Απὸ τὴν ὥρα ποὺ θὰ μποροῦσε
κριτὴς νὰ μοῦ πῇ πώς τὸ ποίημά μου εἶναι κάτι πρω-
τάκουστο ποὺ δὲ θυμίζει τίποτε παρόμοιο, θὰ ὑποψιά-
ζουμούν ἡ πώς δὲν ἀξίζω ἔγῳ ἡ πώς δὲν ἀξίζει ὁ κρι-
τὴς μου. Οἱ φωνὲς ποὺ ἀπλώνονται βασταγερὲς δὲν
εἶναι παρὰ ἀντίλαλοι. Καὶ δμως. ⁴ Ο ἥρωάς μου δύσκολα
θὰ ταΐριαζε τὸ δειλό του περπάτημα μὲ τὰ βήματα τῶν
διμοφύλων του ποὺ ἔτυχε νὰ τοὺς γνωρίσω στῶν ποιη-
τῶν τὰ ἔργα, καὶ τῶν πιὸ μεγάλων, καὶ τῶν ταπειγότε-
ρων· σημειώνω δσους τυχαίνει τὴ στιγμὴ τούτη νὰ μοῦ
ἔρχωνται στὸ γοῦ. Τί κριμα νὰ μὴ θυμάμαι παρὰ τὸν

¹ Στὸν πρόλογο ποὺ βάλθηκε στὰ «Μάτια τῆς Ψυχῆς μου» (1892) καὶ στὴ μικρὴ μελέτη μου γιὰ «Τὸ ἔργο τοῦ Κρυστάλλη» (1897) βρίσκεται καθαρὰ Ἑγγηγμένη ἡ ποιητική μου· συνοπτικώ-
τερα στὸ πρῶτο, ἀναλυτικώτερα στὸ δεύτερο.

τίτλο τῆς «Γυφτοπούλας», ἀπὸ τὰ πρῶτα διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη. Θαρρῶ πῶς μέσα σὲ κεῖνο ἀξιοπερίεργα ζωγραφίζονταν ἡ γυφτουριά. Στὸ «Βοτάνι τῆς Ἀγάπης» τοῦ Δροσίνη μὲ κοιτάζουν ἀκόμα τὰ γαλανὰ μάτια τῆς Ζεμφύρας κι² ἀκόμα μὲ σφάζουν. Καὶ στὸ πλευρό της ὁ Γυφτοκάβουρας, βδελυρὸς καὶ πεζός, καθὼς εἶναι προσεχτικὰ φωτογραφημένος. Στὸ «Διάκο» τοῦ ὁ Βαλαωρίτης πῆρε τὸ θυμὸν ἀπὸ τὴν ἀρματωλικὴν καρδιά του καὶ τὸ χρῶμα ἀπὸ τὴν χρωματοθήκη τοῦ Οὐγκῶ³ ἔστησε ἀγάθεμα τῆς ἀφωρισμένης φυλῆς μὲ τὸ γύφτο ποὺ μᾶς παρουσιάζει. Δυὸς τρεῖς φορὲς ποὺ πῆρα παιδάκι νὰ διαβάσω μεγαλόφωνα τοὺς στίχους του ἐκείνους, κι ἔτυχε μιὰ παιδοῦλα στὸ πλάι μου γάκούσῃ, ἡ παιδοῦλα τρόμαζε καὶ βούλωνε ταύτια τῆς¹. Στὸ «Götz de Berlichingen» τοῦ Γκαΐτε ὁ γύφτος ἀγακατώγεται μὲ τὴν διειροφάνταστη γυχτεριγή μαυρίλα τοῦ δάσους ποὺ φωλιάζει, καὶ παίρνει κάτι ἀπὸ τὴν δόξαν τοῦ πρωταγωνιστῆ τῆς τραγῳδίας· τὸν γῆρωα ὅλοι τὸν ἀρνηθῆκαν καὶ βρίσκεται ὁ γύφτος τελευταῖος του σύντροφος. Καὶ κάποτε διαβάζοντας τὸ «Μπράντη» τοῦ «Ιψεν ξάγοιξα γοργὸ τὸ πέρασμα τῆς πάντα διαβατάρικης φυλῆς κι² ἀγατριχιάζοντας ἄκουσα ἔνα βόγγο σὰ γὰ εἶται τὸ τραγοῦδι τῆς². Μὲ τοὺς «Ἀτσίγγαγους» τοῦ Πούσκιν τελειωτικὰ μᾶς δείχνεται σὲ δυὸς τρεῖς στί-

¹ Ο Πασπάτης εἶναι ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς δικούς μας, καθὼς ξέρω, ποὺ μάζεψε λογῆς πληροφορίες καὶ παρατήρησες γιὰ τοὺς γύφτους. Κοίτα μιὰ πραγματεία του στὴν «Πανδώρα» (T.H.) καὶ τὸ γαλλικὰ γραμμένο βιβλίο του «Études sur les Tchinghianès». 1870.

² Καὶ μέσα στ' «Ἀνθια τοῦ Κακοῦ» τοῦ Baudelaire βαθιοχάραχτο τὸ πέρασμα τοῦ γύφτου: La tribu prophétique aux prunelles ardentes . . .

χους ή σημαδεμένη φυλή μαζί τῶν ἄγριων καὶ τῶν ἄγομων, τῶν μαλακῶν καὶ τῶν ἀτολμῶν. "Ομως δὲ καθεαυτὸν ἥρωας τοῦ τραγουδιοῦ, ξένος ἀπὸ τὸ Νότο, νόθος μέσα στοὺς καθαροαίματους γύφτους, εἶδός τις "Οθέλλον καὶ Γκιασύρ μαζί, ρωμαντικὸς αἰσθηματίας, φονιᾶς ἀπὸ τὸ πάθος τῆς γυγαίκας. Πόσο διαφορετικὰ καὶ μὲ τὶς ὡμὸς καὶ ἀστόλιστο πραγματολογισμὸς — ποὺ εἶναι κι¹ αὐτὸς ἔνας τρόπος γιὰ νὰ ἐξιδαγικεύῃς — ζωγραφίζεται δὲ γύφτος, σὲ μιὰ σκηνὴ τοῦ Σαιξπήρου¹ μὲ τὸ βοεμὸ Βεργαρδῖνο! Εἶναι δὲ ἀγθρωπὸς δὲ παραλυμένος κι¹ δὲ παράλυτος, μὰ ποὺ τίποτε δὲ φοβᾶται καὶ ποὺ τοῦ εἶγαι τὰ πάγτα ἀδιάφορα, ποὺ βαριέται τὴ ζωή, ποὺ βαριέται καὶ τὸ θάνατο, καὶ ποὺ δὲν εἶγαι ἀξιος οὕτε γὰ πεθάνη οὕτε γὰ ζήσῃ. "Αγάμεσα στὸ γιομισμένο ἀπὸ βυρωγισμὸ ρωμαντισμὸ τοῦ Σλάδου καὶ στοῦ "Αγγλου τὸν πραγματισμὸ τὸν δλοζώγυταγο, δὲ ίδεολογισμὸς τοῦ γύφτου τοῦ δικοῦ μου δὲν τολμῶ καὶ γὰ τὸ φαγταστῷ πώς μπορεῖ γὰ σταθῇ. "Ομως δέσι κι¹ ἂν εἶγαι μικροκάμωτος δὲ ἥρωάς μου μπροστὰ σὲ κείους τοὺς γίγαντες, θὰ μποροῦσε γάχη κάποιο γγώρισμα ποὺ γὰ τὸν ξεχωρίζη μέσα στὴ μικρότη του, κι¹ αὐτὸς τοῦ φτάγει. "Ο «Δωδεκάλογος τοῦ Ιύφτου» πρέπει γὰ βαλθῆ στὴ σειρὰ τῶν ποιημάτων μου ποὺ τὰ διγομάζω «Μεγάλα Όραματα», σὰν τὸν «Άσκρατο» καὶ σὰν τὶς «Άλυσίδες» τῆς «Άσάλευτης Ζωῆς». (Μάλιστα οἱ «Άλυσίδες» εἴτανε στὴν ἀρχὴν ἔνας λόγος ἀπὸ τὸ «Δωδεκάλογο». "Αργότερα εἶδα πώς πηγαίνανε καλήτερα ξεχωριστές, καὶ τὶς ξεχώρισα). Μέσα στὸ «Δωδεκάλογο» μιλάγει ἡ ἐπική παράδοση καὶ ἡ λυρικὴ σκέψη· καὶ κάποιο ἀπλὸ παραμύθι ξετυλίγεται μέσα του μὲ κάποιο γόνημα οὐχι

¹ Στὸ δρᾶμα «Οφθαλμὸς ἀντὶ διφθαλμοῦ».

τόσο ἀπλό. Κ' ἐδῶ θὰ ταίριαζε γὰρ θυμηθοῦμε καὶ κάποια σημαντικὰ λόγια ἀπὸ τὸν Πλατωνικὸν «Φαιδῶνα»: «Τὸν ποιητὴν δέοι, εἰπερ μέλλοι ποιητῆς εἶναι, ποιεῖν μύθους, ἀλλ' οὐ λόγους». Μὲ τὸ μῦθο πῆρα νὰ δουλέψω. Ο Γύφτος, τύπος τῆς φυλῆς του διαλεχτός, μποροῦσε γὰρ κράξῃ σὰν τὸν Ἡράκλειτο «εἰς ἔμοι χίλιοι». ὅμως ἀταίριαστος μέσα στοὺς ὅμοφυλους, «ξεχωριστὸς μέσα στοὺς ξεχωριστούς», ἔχει βαθειὰ τὴν συνείδηση τῆς ἀξίας τῆς συντροφικῆς ζωῆς, καὶ δὲν τὰ τατιριάζει μὲ τὴν συντροφιά. Θέλει γὰρ δουλέψη σὰν τοὺς ἀλλούς, καὶ δὲν τὸ δύνεται· δοκιμάζει κάθε τέχνη, καὶ κάθε τέχνη τοῦ εἶναι στενὴ κι ἀνάποδη· στενὴ κι ἀνάποδη καὶ ἡ ἀγάπη του ποὺ τόσο πλατειὰ τὴν ὥγειρεύτηκε. Τέλος μιὰ μέρα βρίσκει ἔνα μυστηριώδικο βιολί, κληρονομιὰ ἀπὸ κάποιο γέροντα ἵερὸ προφήτη. Παίρνει τὸ βιολί, καὶ μὲ τὸ παῖξιμό του βρίσκεται σὰ νέος ἄνθρωπος. «Στὸ γοῦ του πρόβαλε, καθὼς λέει ὁ Λεοπάρδης στὴν «*Ασπασία*» του, νέος οὐρανός, νέα γῆ, καὶ μιὰ θεία ἀχτίδα». Οἱ ἄνθρωποι ἀνατριχιάσαν καὶ θυμῶσαν πιὸ πολὺ μὲ τὸ βιολί του· μὰ τὰ παιδιά, οἱ μέλλομενοι ἄνθρωποι, γοητεύονται ἀπὸ τὸ βιολί του· καὶ τοῦ φτάνει. Τέτοιο, ἀπάνω κάτου, τὸ παραμύθι. Η ἐπική παράδοση φέργεται γύρα στὴν ἀτσιγγάνικη γεινιά, καθὼς πρωτοπαρουσιάζεται στὴ Θράκη, ἐκατὸ χρόνια ἀπάνου κάτου πρὶν ἀπὸ τὸ πάρσιμο τῆς Πόλης, καὶ σταίνει τὰ τσαντήρια τῆς ἀπόξω ἀπὸ τὴν Πόλη. Στὸ βάθος τῆς ζωγραφιᾶς ἔκανοι γεται μὲ τὴν ἀχνάδη τοῦ δινείρου ἡ θεοφύλαχτη—θεοκατάρατη τότε—μεγάλη Πολιτεία, «τοῦ πάθου μας ἡ γῆ» καθὼς τὴν χαιρετάει κάπου ὁ Μαρκορᾶς. Χρόνου ὥρισμένου ιδέα στὸ ποίημα δὲν ὑπάρχει. Τὸ νόημα τοῦ καιροῦ ποὺ περγάει φαινεται πώς οὕτε κι ὁ «Ομηρος καθαρὰ τὸ ἔχει. Δὲν πολυ-

σκοτίζονται γιὰ τέτοια οἱ ἐπικοὶ· ἀς τοῦ συχωρεθῆ ἡ καὶ τοῦ τραγουδιοῦ μου, γιὰ δὲ τι κρύθει ἐπικό, καὶ γιὰ δὲ τι κρύθει στοχαστικό. Ἀνακατώνω, φάγεται, τὸν γῆρακ μου τὸν ἵδιο σὲ πράματα καὶ σὲ λογισμοὺς ποῦ κυλᾶνε ἀγάμεσό τους, χωρίζοντάς τα, χρόνια καὶ καιροί. Μὰ ἐγὼ δὲ διηγοῦμαι γῆσυχα καὶ καγονικά· ὅπως ὅπως κοιτάω μὲ τὴν ὅποια τέχνη μου νὰ ξεκαθαρίσω ὅσα βλέπω σὰν ὄνειρο. Ἡ λυρικὴ σκέψη¹ ξεμυτίζει, θαρρῶ, παγτοῦ στὸ ποίημα, καὶ χωριστὰ κι² ἀγάκατα, καὶ στὰ κύρια μέρη καὶ στὰ ἐπεισόδιακά. Ὅμως ἔκει ποὺ τἄλλα μέρη τοῦ ἔργου ποὺ δὲ δένονται καθεαυτὸ μὲ τὸ παραμῆθι μπορεῖ νὰ θεωρηθοῦν ἐπεισόδια τοῦ ἔργου, αὐτὰ τὰ ἐπεισόδια μπορεῖς νὰ πῆς ἵσα ἵσα πώς εἶναι τὰ κύρια μέρη τοῦ ἔργου, κι³ ὅλα τἄλλα ἀφοριμή καὶ στολίσματα. Αἰσθάνομαι πώς μὲ σφιχτοδένει κάτι μὲ τὴν ψυχὴ τῆς γυφτουριᾶς· ὅμως τὴ γύφτικη ζωὴ μου τὴ φωτίζει δὲ Λόγος· καὶ εἶναι ἡ Ποίηση τὸ ὑπέρτατο λουλούδι τοῦ Λόγου. Κανένα πόθο ξεχωριστὸ δὲν εἶχα νὰ πάρω κύριο σκοπὸ τοῦ τραγουδιοῦ μου τὸ ζωγραφικὸ ζαγάδιμα μιᾶς γύφτικης ζωῆς καὶ πλάσης· τέτοιο μεταχείρισμα τῆς Τέχνης σὰ μὴ μ³ ἀρέσῃ. Πρόφαση κι⁴ ἀφοριμή τὸν γῆρα τὸ γύφτο γιὰ νὰ ξεχύσω μὲ κεῖνο, μέσα σ⁵ ἔγα τύπο ταιριαστὸ μὲ τὴν ψυχὴ μου, τὶς λαχ-

¹ Ἄστενος εἶναι δὲ τρόπος κάποιων ποὺ νομίζουνε πώς ἡ σκέψη στὴν ποίηση εἶναι κάτι τι θεληματικό, κρυερὸ καὶ μαθηματικὰ λογαριασμένο. Ἡ σκέψη εἶναι τὸ ἵδιο τὸ αἰσθημα, σὲ ἀνώτερο διαθμὸ καὶ σὲ δλη του τὴ δύναμη· εἶναι τὸ αἰσθημα τοῦ γενικοῦ, ἀν δὲν τοὺς συγκινῆ, τόσο τὸ χειρότερο γι⁶ αὐτούς. Ποίηση, βέβαια, μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ καὶ χωρὶς τὴ σκέψη· ἡ λυρικὴ σκέψη δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς τὴν ποίηση· δὲ μπορεῖ λαμπρότερα νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν προορισμό της ἡ ποίηση παρὰ μὲ τὴ λυρικὴ σκέψη.

τάρες μου, τίς διαγοητικές· γιατί γὰ τὸ ξαναπῶ κι³ ἐγὼ τὴν συγχίνηση τοῦ ἀνθρώπου—κι³ ἀξεῖχαι ἀδύνατ³ ἡ φωνὴ μου—μπροστὰ σὲ κάποια προσβλήματα τῆς ζωῆς, τὴν διποταγή του ἢ τὴν ἐναντίωση· τὴν συγχίνηση τοῦ πολίτη καὶ τοῦ μελετητῆ μπροστὰ σὲ κάποια ἐπεισόδια τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἐθνους του. Δὲν εἰμ³ ἀπὸ κείνους ποὺ ἀγοράγουν προγράμματα στὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ· ἐλεύτερα θὰ δουλέψῃ ὁ ποιητής, καὶ χωρὶς προγράμματα καὶ χωρὶς συνταγές, καὶ μόνον ἀκούγοντας τὴν ὅποια φωνὴ τῆς καρδιᾶς του. Μὰ ἡ ἀλήθεια αὐτὴ δὲ μὲν ἐμποδίζει γὰ στοχάζωμαι πώς ἡ ἔθνική μας ποίηση θ³ ἀποχτήσῃ τὰ πολυτιμότερα λουλούδια της, ἀν δικολουθήσῃ τὴν παραγγελία τοῦ Βαλαωρίτη¹ ἀν δικολουθήσῃ στὴν Ἑθνική Ἱστορία, ἀν γίνη «ἡρωϊκή, τούτεστι γέπική». Ο μελλόμενος μεγάλος ποιητής τῆς Ρωμιοσύνης, ὁ βασιλιάς τῶν ποιητῶν της, θὰ βρεθῇ πώς ἀντάμωσε μὲ τὴν λεδέντικη πνοὴ τοῦ «Διάκου» καὶ τοῦ «Φωτεινοῦ» τὴν συγθετική δύναμη τῶν «Ἐλεύτερων Πολιορκημένων». Τὰ μεγάλα ἔθνικά ἰδανικά, ὅταν ἀγθίζουν καὶ ζουνε στὸ σπίτι τοῦ καθεγός, ὁ ποιητής τοὺς χτίζει παλάτια· τὰ μεγάλα ἔθνικά ἰδανικά, ὅταν ξεπέφτουν, κι ὁ καθένας τὰ διώχνει ἀπὸ τὸ σπίτι του, ὁ ποιητής τὰ παίρνει στὸ καλύδι του καὶ ἀσυλο τοὺς δίγει². Ἡ λυρική σκέψη

¹ Στὸν πρόλογο τῆς «Κυρὰ Φροσύνης».

² Ἀπὸ μιὰν ἄλλη ὅψη, ἔνα δρόμο ποὺ χρειάζεται νὰ πάρῃ ἡ Ἐλληνικὴ ποίηση, γιὰ νὰ τὸν ἀξίσῃ τὸν προορισμό της, μᾶς τὸ δείχνει ὁ Ψυχάρης, στρογγυλὰ καὶ σοφά, στὸν πρόλογο τοῦ «Ρωμαιίκου θεάτρου» (σελ. 58 - 61). Πρέπει νὰ τὸ σημειώσω ἐδῶ, μιολονότι ὁ Ψυχάρης, ἵσα ἵσα μιλῶντας αὐτοῦ γιὰ τὴν ποίηση, κι³ ἀνάμεσα σὲ ἄλλες τῶν νέων προσπάθειες καὶ τέχνες ποὺ κάπως τις χτυπᾶ, ἔνγοει καὶ κάποιο δικό μου ποίημα. Μὰ εἶναι ἄλλο ζήτημα τὸ δικό μου, χωριστό· τώρα ἐδῶ δὲ μὲν μέλει γιὰ τὸν ποιητή· φροντίζω γιὰ τὴν ποίηση.

στὸ «Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου» δὲ στέκεται ἥσυχη· περπατάει παραδέργοντας καὶ παίρνει τρόπους διαφορετικούς, καὶ πάει ἀπὸ τῆς πικρῆς ἄρνησης τὰ πειράγματα καὶ τὰ μοιρολόγια στὰ θριαμβευτικὰ σαλπίσματα τῆς πίστης, κι ἀπὸ τὴν ἀμφιθολία καὶ τὸ μηδενισμὸ στὸ διαλάλημα τῆς ἐγέργειας, τῆς προκοπῆς, τῆς ἀντρίκειας ἀγάπης, τῆς πεποίθησης πρὸς ὥραῖς κάτι ποὺ μέλλεται· ὁ ἥρωάς μου χαλαστῆς καὶ πλάστης, μὲ τὴν ἀράδα.

Μπορεῖ νὰ εἶγαι χαλαστῆς ἀδέξιος καὶ πλάστης ἀτυχος. Μπορεῖ τὸ ποίημα νὰ μὴν ἀξίζῃ. Δὲν ξέρω καλὰ τὶ λογής εἶγαι· τὸ ξαγακοιτάζω. Καὶ τώρα ξεχγῶντας το, κι ἀσχετα μ' ἔκεινο, βλέπω πώς ταιριάζει ἐδῶ νὰ ξαναθυμηθῶ τρία μεγάλα σημάδια ποὺ ξεχωρίζουν, ἀνάμεσα στὰλλα, τὴν νέα Τέχνη, καὶ ποὺ δύσκολα μπορεῖ καὶ ἡ Ποίηση νὰ τὰ παραμερίσῃ, ἔξὸν ἀν θέλη νὰ χάσῃ ὅ, τι κρύβει οὐσιαστικώτερο ἀπὸ νόημα κι ἀπὸ χάρη. Πρῶτ' ἀπὸ ὅλα ἡ γένα Ποίηση ἔχει κάτι τι κομματιαστό. Εἶγαι τὸ σημάδι ποὺ κάνει τὸ ποίημα νὰ παραλλάξῃ ἀπὸ τὶς κανονικὰ καὶ σύμμετρα πλεγμένες, μὲ ἀρχή, μέση καὶ τέλος ἴστορίες, καὶ νὰ τὸ δείχνη πιὸ πολὺ σὰ σύντριμμα ἀπὸ κάποιο ἄλλο ποίημα ποὺ δὲν ξέρουμε, καὶ κάτι τι χωρὶς ἀρχὴ καὶ τέλος, ποὺ παύει καὶ ποὺ δὲν ἀνάπταύει, ποὺ εἶγαι σὰν τὴν «ἀπέραντη μελῳδία» τὴν Βαγνερική. Ἐπειτα ἡ γένα Ποίηση ἔχει κάτι τι συνθετικό. Εἶγαι τὸ σημάδι ποὺ κάνει τὸ ποίημα, εἰτ' ἔνα σούγέτο, εἰτ' ἔνα βιβλίο, νὰ μὴ μπορῆς νὰ τὸ βάλῃς σὲ ὥρισμένο λογοτεχνικὸ εἶδος, ἦ, κατὰ τὴν ὥρα καὶ κατὰ τὴν περίσταση, νὰ τὸ περνᾶς ἀπὸ ὅλα τὰ εἶδη. Ἐπειτα ἡ γένα Ποίηση δσο πάει καὶ πιὸ πολὺ καταφρονεῖ κάθε τι ὑπερφυσικὸ ποὺ ἔρχεται ἀπὸ ἔξω σὰν ὑποχρεωτικὸ βοήθημα στὸ ξετύλιμά της, ἀπὸ θεοὺς φερμένο ἢ ἀπὸ

δαιμόγους, καὶ ποὺ δὲν τὸ δικαιολογεῖ κάποιος ἀπὸ καλαισθητικὴν ἢ ἀπὸ ἴδεολογικὴν ἀγάγκη συμβολισμός. Μὰ καλὰ καλὰ τὸ ὑπερφυσικὸ δὲν ἔλειψε· μετατοπίστηκε μόνο. Τὸ θῆμα ὑπάρχει πάντα στὴν ἀνθρώπινη ψυχή, καὶ στὴν πιὸ ταπεινὴν καὶ μὲ τὴ ζωὴ τὴν πιὸ ἥσυχην. Τέλος τὸ ἐξοχώτατο γνώρισμα τῆς νέας Ποίησης εἶναι ἡ ἀγάπη τῆς πρὸς τὸ ὄντειρο. «Ἐίμαστε ὑφασμένοι ἀπὸ τὰ ὄντειρα καὶ τὴ φτωχὴ ζωὴ μᾶς ἔνας ὑπνος τὴν περικυκλώνει», ώ̄ μεγαλώτατε τοῦ Πρόσπερου δημιουργέ! Ἡ ζωὴ, ὅχι καθὼς μᾶς τὴ δείχγουνε στὸν ξύπνιο τὰ πράματα, μὰ καθὼς μᾶς τὴ μισοδείχγουνε στὸν ὑπνο τὰ ὄντειρα. «Ολη ἡ τέχνη τοῦ στίχου καὶ τοῦ ποιητῆ — τὸ εἶπε δὲ Βάγνερ σ^ο ἔνα ἀπὸ τὰ μουσικά του δράματα, γομίζω — σὲ τοῦτο κρέμεται: γὰ παρασταίνης τὴν ἀλήθεια τοῦ ὄντειρου». Τώρα τελευταῖα κάποιος σοφὸς καθηγητὴς¹ ὑποστήριζε πῶς ἡ Καλλιτεχνία στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα θὰ καταγτήσῃ ἀποκλειστικώτερα, ἴδεολογική, ὑπονοητική, ποιητική· ἡ φωτογραφική, καθὼς προχώρησε τόσο πολὺ καὶ μᾶς γγώρισε στενώτερα μὲ τὴν ἀλήθεια, ἀναγκάζει τὴ δημιουργικὴ τέχνη γὰ ταμπουρώγεται πίσω ἀπὸ τοὺς γιομάτους νόημα κύκλους τῶν μορφῶν καὶ τῶν χρωμάτων, ποὺ εἶναι λάμψη ὅλα καὶ μυστήριο· δηλογότι γὰ τραβήξῃ ω̄ς ἐκεῖ ποὺ δὲ θὰ δύνεται γὰ πάη καμιὰ φωτογραφία, δσοδήποτε τελειοποιημένη, κι' αὐτὴ ἀκόμα ἡ πολύχρωμη. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει, ἴδιαίτερα, καὶ μὲ τὴν Ποίηση. «Οσο πιὸ πολὺ ἔχαπλώγεται δὲ πεζὸς λόγος κι' ὅσο παίρνει τόπο ἀπὸ τὸ κράτος τοῦ στίχου, τόσο δὲ στίχος θὰ καταφεύγῃ στὶς δυσκολοπλησίαστες ἀπὸ τὸν πεζογράφο κορφὲς τοῦ ὄντειρου, θὰ γίνεται ἀπο-

¹ Salomon Reinach, «Apollo» 1905.

καλυπτικός· κι ἀπὸ ὅπου κι ἀν τοῦ κατεβαίνη ἡ ἔμπνευση, τὰ παρσίματά του θὰ μᾶς τὰ ξαγαδίνη σὲ δράματα. "Ομως δὲ θὰ πῇ μὲν αὐτὸ πώς τὰ ποιητικὰ δράματα δὲ θὰ τὰ καπιστρώνη ὁ Λόγος καὶ πώς δὲ θὰ τὰ θρέφη ἡ Ἐπιστήμη." Ο καιρός μας εἶναι, πρῶτα κι ἀπὸ ὅλα, κριτικός. Τῆς ἐλαφρῆς κι ἀφιλοσόφητης παραξενιᾶς τὰ παιγνιδίσματα, καὶ τὰ παραπατήματα, ὅσο καλοδούλευτα κι ἀν εἶναι, δύσκολα θὰ ταιριάζουν μὲ τὴ σοδαρότητα καὶ μὲ τὸ ὄψος καὶ μὲ τὴν κοινωνικότητα τῆς Τέχνης. Καὶ ἡ τολμηρότερη Φαντασία δὲ θὰ μπορῇ νὰ ξεγράψῃ ἀπὸ τὸ λογαριασμό της γιὰ πηγὴ τῆς Τέχνης, ἀν καὶ τόσο λίγο μεταχειρισμένη ἀκόμα, — καὶ μάλιστα σὸν ἔμαξ ἐδῶ — τὴ γνώση καὶ τὴν ἴδεα τὴν ἐπιστημονικὴ ποὺ μᾶς γλυτώνει ἀπὸ τὸ σιχαμερὸ φέμα, ὅσο κι ἀν εἶναι ἔλκυστικὸ τὸ χαμογέλιο του. Τὶ λογῆς εἶναι ἡ δημιουργικὴ λογοτεχνία; Σὰ γὰ τῆς ἔδωκε ὅμορφα τὸ γραμμῆς ὁ γάλλος Charles Morice: «Τὸ δύνειρο τοῦ ἀληθιγοῦ».¹

*

«Παντοῦ πίγεις καλὸ κρασί, κάθε ποτῆρι φτάνει τοῦ μπεκρῆ· μὰ γιὰ γὰ πιῆς καὶ γιὰ γὰ εὐφραγθῆς σοῦ εὔχοιμ ἔγα ἑλληνικὸ ποτῆρι». λέει ὁ Γκαϊτε σὲ κάποιο του τραγούδι. Σὲ τέτοιο ποτῆρι βέδαια ποὺ μήτε ὁ Ἱδιος ὁ Γκαϊτε τῷπιγε πάγτα τὸ κρασί του, ὁ Γύφτος μου δὲν πίγει τὸ δικό του. Αὐτὸς δὲν προσφέρει κρασί· παίζει βιολί· κεργάει τὸν ἥχο. Κρασὶ ἀγίσως καὶ ὠρέ-

¹ Στὴν παρισινὴ «Nouvelle Revue» (15 Février 1884) λαμπρὰ πραγματεύτηκε τὸ ζήτημα ὁ Ψυχάρης μὲ τὴ μελέτη του «La Science et les destinées nouvelles de la poésie». Αξιοσπουδαστη κριτικὴ τῆς ποιητικῆς ὅμορφιᾶς ὅταν ἔμπνέεται ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια.

γονταν δῆρωάς μου, θὰ τόδιαζε σὲ ποτήρι γύφτικο, που δὲν πιστεύω νὰ μοιάζει μὲ τὰ ώραια ἑλληνικὰ ποτήρια. "Εγὼ πιστεύω πώς τὸ κρασὶ εὐφραίνει πιωμένο σὲ κάθε λογῆς ποτήρι. "Επειτα καὶ τὰ ώραια ἑλληνικὰ ποτήρια εἶναι λογῆς κι αὐτά, καὶ γιὰ τὸ ξεχώρισμα τῆς πατρίδας μερικῶν χρειάζεται γυμνασμένο μάτι. "Η ἀρμονία, τὸ μέγα γγώρισμα τοῦ ἑλληνικοῦ γοῦ, δὲ μετριέται μὲ τὴν πήχη τῶν κλασσικῶν κανόνων. "Αρμονία τάχα δὲ σημαίνει νὰ σφιχτοτατικάζῃς τὴ μορφὴ καὶ τὴν οὐσία στὸ ἔργο σου σὲ τρόπο ποὺ νὰ μὴ μπορῇ τὸ ἔνα νὰ ὑπάρχῃ ἀκέριο χωρὶς τὸ ἄλλο; Κι ἀρμονία δὲ σημαίνει νὰ χωγεύουγε σὲ μιὰ συμφιλίωση καὶ σὲ κάποιο ταίριασμα οἱ πόλεμοι καὶ οἱ τρυκυμίες εἴτε τῆς καρδιᾶς, εἴτε τοῦ γοῦ, εἴτε τῆς θέλησης; "Αγ κάποιο σημάδι κι ἐνδεῖ ἀπὸ τὰ δύο τοῦτα στοιχεῖα τῆς ἀρμονίας βρίσκεται κάπως μέσα σ' ἔνα ἔργο, τὸ ἔργο αὐτό, κι ὅσο κι ἀν στέκεται μακριὰ ἀπὸ τὰ κλασσικά, μπορεῖ νὰ εἶναι στὸν Ἑλληνισμὸ σιμότερα ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ μᾶς ξεμυτίζουγε μ' ἐπίσημα διπλώματα λογῆς διηγητισμῶν καὶ ἀριστοτελισμῶν. «Μουσικὴν ποίει». Οἱ ἀρχαῖοι μεστώναγε ἀπὸ γόημα τὴ λέξη **μουσική**. Μουσικὴ γι' αὐτοὺς καὶ ἡ ποίηση, μουσικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία, ἡ μεγίστη μουσική. Μουσικὴ καὶ κάθε τι ποὺ σύμμετρα καὶ καλόρρυθμα μορφώνει τὴ ζωὴ καὶ τὴν τέχνη μουσική, κάθε παιδεία τῆς ψυχῆς. Οἱ γεώτεροι περιώρισαν τὸ γόημα τῆς λέξης **μουσική**, μὰ τὸ βαθύγαγε πιὸ πολύ. "Η ψυχὴ τοῦ γύφτου εἶναι μουσική· καὶ τὸ γνώρισμα τοῦτο πρέπει νὰ τὸ γοήσουμε δλως διόλου - μὲ τὸ γεώτερο γόημα, αἰσθηματικό, καὶ ἀριστα καὶ ἀγήσυχα ἰδεολογικὸ καὶ ἀπέραντο. Καὶ δ στίχος τοῦ «Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου» εἶναι καὶ κείνος μακριὰ ἀπὸ τὴν πλαστική· δὲν δένεται μὲ τὴν ἀττικὴν

λεπτότατη, μά δυσκολοσύντριψτη ἀλυσίδα, δὲ θυμίζει τὸ ἀγάλυφο ποὺ πιάγει τόσο λίγο τόπο ἥ περισσή του χάρη. Ὁ στίχος αὐτὸς ἀπλώνεται μὲ τὴν πλατυρρημοσύνη· μπορεῖ νὰ συγγενεύῃ πιὸ πολὺ μὲ τὴν τέχνη τὴν τοιχογραφική. Τέτοια πλατυρρημοσύνη νομίζω πῶς δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστη οὕτε μὲ τὴ φιλοσοφία τῆς ποιητικῆς τέχνης, οὕτε μὲ τὴν ἴστορία της, οὕτε μὲ τὸ ἐπικολυρικὸ ὄφος. Θὰ μποροῦσε βέβαια ὁ «Δωδεκάλογος» νὰ περιορίσῃ τὸν κόσμο του σὲ λίγες ἑκατοστάδες στίχους· τὸ αἰσθάνομαι αὐτὸ ἐγὼ ποὺ ἔδωκα δείγματα τοῦ πιὸ πλατειοῦ στοχασμοῦ στὸ πιὸ λιγόστιχο τραγοῦδι μὲ τοὺς «²Ιαμδους καὶ ³Αγάπαιστους», μὲ τὰ «Κομμάτια ἀπὸ τὸ τραγοῦδι τοῦ ²Ηλιου», μὲ τὶς «⁴Ἐκατὸ φωνές». Εἶπε κάπου ὁ Ρεγάκης: «Δὲν πρέπει νὰ κόδουμε καμμιὰ χορδὴ ἀπὸ τὴ λύρα τῆς δμορφιᾶς· δταν δλες μαζὶ χτυπᾶνε, κάγουμε τὴ γιομάτη ἀρμογία τῶν ὠραίων ἔργων καὶ τῶν ὠραίων καιρῶν». Καὶ στὸ πιὸ πολύστιχο ποίημα ⁵πάρχει τὸ καλλιτεχνικὸ ἔεδιάλεμα καὶ πύκνωμα· φέρε το στὴν πεζολογικὴ καὶ κάπως ρητορικώτερη μορφή, καὶ θὰ δῆς νὰ γίνη διπλὸς καὶ τρίδιπλος ὁ ὅγκος του. Μορφὴ πλαστικώτερη καὶ περισσότερο κρατημένη δὲν ταίριαζε καὶ μὲ τὴν ἰδέα του Γύφτου μου τὴ γύφτικη. ⁶Η μουσικὴ τῶν ⁷Ατσίγγανων, εἰκόνα καθάρια τῆς ψυχῆς τους, ἔχει γγώρισμά της τὸ αὐτοσχέδιο καὶ τὸ αὐτόματο καὶ τὸ ἀκράταγο, καὶ τὸ ἀκαγόγιστο καὶ τὸ ἀγυπόταχτο· φυσικώτερα, τέτοια ἔμπνευση ἔπρεπε νὰ πάρῃ τέτοιο δρόμο. Τὰ δημοτικὰ τραγοῦδια τῶν ἔθνων ποὺ φέργουνε φωτεινὴ βοήθεια γιὰ τὸ ἔεδιάλυμα τῶν καλολογικῶν νόμων, καθὼς βοηθῶν γιὰ τὸ ἔεσκάλισμα τῶν κοινωνιῶν γόμων οἱ συγκρήτεις τῶν ἄγριων καὶ τῶν πρωτόγονων λαῶν, μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ ἔχωρίσῃ σὲ δυὸ εἰδῶν τραγοῦδια· στὰ

τραγούδια που ἀξίζουν ἀπὸ τὴν μεγάλη τους ἐκφραστική συμπύκνωση καὶ δλιγολογία· καὶ στὰ τραγούδια που ἀξίζουν ἀπὸ τὸ μεγάλο τους ἀπλωμα· ἢ ἐπανάληψη σὸν αὐτὰ δίγει καὶ παίργει· δὲν εἶναι ἀγάλματα, σὰν τὰ πρῶτα· μὰ γιὰ τοῦτο σὰ νὰ ζοῦγε ζωγτανώτερα· σὰ νὰ εἶναι ὅλο ἀπὸ τσακίσματα χορευτικὰ κι ἀπὸ γυρίσματα. Στὴ σοφώτερα ξετυλιμένη τέχνη τοῦ λόγου, ἢ ἐλληνικὴ ποίηση, καὶ πιὸ πολὺ ἢ καλλιτεχνία τῆς παρὰ ἢ ποίησή της, ἀντιστοιχεῖ μὲ τὰ πρῶτα· τὰ δεύτερα τὰ θυμίζει πιὸ πολὺ ὁ βιβλικὸς λυρισμός. Γνωρίζω πῶς τώρα παγτοῦ ὅπου ἢ ποιητικὴ Τέχνη ἀνθίζει ἢ ἀγωνίζεται γὰνθίσῃ, κι ἔξω ἀπὸ μᾶς καὶ σὸν ἐμᾶς ἐδῶ, τῆς ποίησης τῆς ἀρέσει τώρα πιὸ πολὺ νὰ γτύγεται σύμφωνα μὲ τὰ γαλματέγια τραγούδια τοῦ πρώτου εἰδους, παρὰ μὲ τοῦ δεύτερου εἰδους τὰ χορευτικὰ τραγούδια. Ἰστορικοὶ λόγοι πιὸ πολὺ σὲ ἄλλα ἔθνη ὥδη γήσανε τὴν ποίηση ἔτσι γὰ συμπυκνωθῆ, κι ἔτσι γ' ἀλαφρωθῆ ἀπὸ πολλὰ στοιχεῖα που δὲν τῆς εἶναι ἀπαραίτητα, καὶ που τῆς χρειάζονται τόσο πιὸ λίγο ὅσο πιὸ πολὺ προκόθει, ἀγνάντια στὸ στίχο, κλέβοντας ἐκείνου τὰ μυστικά, ὁ φοιερὸς ἀντίπαλός του, ὁ πεζὸς Λόγος. Οἱ Ἰστορικοὶ αὐτοὶ λόγοι ἐμᾶς ἐδῶ δὲ μᾶς σφίξαν ἀκόμα τόσο, δὲ μᾶς γίναν ἀκόμα τόσο αἰσθητοί· καὶ ἵσως γιὰ καιρὸν ἀκόμα θὰ πρέπη γ' ἀκοῦμε — ἀγίσως ἀκοῦμε — ποιήματα μαζὶ περισσά καὶ περισσότερα σὰν ἐκεῖνα τῶν Μπάύρου, τῶν Σέλλεϋ, καὶ τῶν Κήτες, τῶν Ούγκω, τῶν Αχμαρτίνων καὶ τῶν Μιστράλ, καὶ τόσων ἀλλων μεγαλόστομων.¹

*

Καὶ ἡ μετρικὴ τοῦ «Δωδεκάλογου, σύμφωνα μὲ τὰ

¹ Κοίτα στὰ «Γράμματα» (τόμ. Β', 1907) τὸ ἄρθρο μου «Τὰ μεγάλα ποιήματα», που χρειάζεται νὰ συμπληρωθῇ σὲ πολλὰ γιὰ νὰ εἶναι πιὸ σωστὸ μὲ τὸ θέμα του.

φυσικὰ τοῦ ἥρωά μου, κατὶ σὰν αὐτόματο καὶ σὰν ἀπρομελέτητο βγαλμένο· ὁ στίχος ἐλεύτερα χυμένος καὶ κατὰ τὴν ὅρεξη του, πότε μὲ τὴν ρίμα συντροφιά, πότε χωρὶς ἔκείνη, πότε γυρεύοντας γὰρ κανονίσῃ τὸ ρέμα του στὴν κοίτη τῆς στροφῆς, πότε τρέχοντας πλημμυρισμένος. "Ομως καὶ μ' ὅλες αὐτὲς τὶς φαντασίες, ὁ στίχος κανονισμένος πάντα μένοντας, πάντα στὸν τροχαῖον ἢ στὸν ἵαμβο βασισμένος, σπάνια ἀλλάζοντας τὴν περπατησιά του, ἀγετα σαλεύοντας καὶ καμιὰ φορὰ ἀταχτα, μὰ χωρὶς ποτὲ γὰρ εἶναι στίχος ἄμετρος καὶ ἀναρχικός.

Τὰ ρητὰ ποὺ ἐπιγράφονται στὸ μέτωπο τοῦ κάθε Λόγου καὶ ποὺ κάγουν τὸ «Δωδεκάλογο» σὰν τὰ πολυϊστορισμένα παλάτια τῶν φράγκων καταχτητῶν τῆς Θήβας στὸ μεσαιωνικα, δὲν ἔχουν πάντα καὶ στενὴ καὶ μεγάλη συγγένεια μὲ τὰ ποιήματα ποὺ στολίζουν. Θᾶλεγε κανεὶς πώς οἱ λόγοι τοῦ Γύφτου εἶναι ἀπάνω κάτου γεγγημένοι ἀπὸ τὰ λόγια ποὺ φαντάζουν ἐπὶ κεφαλῆς τους. Τίποτε ἀπὸ αὐτό. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πώς πρῶτα τοχτισα τὸ σπίτι μου, φυσικά, κ' ὕστερα τὸ στόλισα. Εὐκαιρία γιὰ γὰρ κρεμάσω στοὺς τοίχους μου κάποια θυμητικὰ τῶν τραγῶν μου γνώριμων, ποὺ καταδέχονται γὰρ μοῦ μιλοῦν τοῦ ταπειγοῦ ἐμένα, κάθε φορὰ ποὺ προστρέχω σὸν αὐτοὺς καὶ ζῷ μαζί τους. Οἱ τραγοί μου γνώριμοι εἶναι περισσότεροι· δὲν τοὺς περιμάζεψα ὅλους, γιατὶ δὲ χωροῦσε πιὸ πολλοὺς τὸ σπίτι μου. Μὴ γομίσετε πώς ὅλοι συμφωνοῦν μὲ δσα παρασταίνουν οἱ στίχοι μου οἱ σημαδεμένοι μὲ τογομά τους. Μάλιστα μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀγαποῦσανε γὰρ δοῦν ποὺ τοὺς τοποθέτησα, δὲ θὰ μέναν καὶ πολὺ εὐχαριστημένοι. Συμπαθᾶτε με, ὡς σεβαστοὶ καὶ ὡς ἀθάνατοι, ποὺ τόλμησα γὰρ προστρέχω στὴ βοήθειά σας, θέλετε δὲ θέλετε. Καὶ μολογότε κάθε τοῦ ἔργου μου χώρισμα τὸ βάφτισα **Λόγο**, ὅχι

τόσο γιὰ γὰ καναφέρω τὴ συγήθεια κάποιων ξεχασμένων ποιητῶν τῶν βυζαντινῶν καιρῶν, οὕτε γιὰ νὰ δεῖξω κάποια ἔξωτερικὴ συγγένεια μὲ τὰ λόγια τὰ ρητορικά, ὅσο γιὰ νὰ τὸ βάλω τὸ ἔργο μους κάτου ἀπὸ τὸν ἵσκιο τοῦ Λόγου τοῦ δημιουργοῦ,— ἀγίσως καὶ τοῦτο μου τὸ στιχούργημα τὸ κρίνετε κατώτερο τοῦ Λόγου, ὃ σεβαστοὶ καὶ ὡς ἀθάνατοι, συμπαθᾶτε με. Στὸ νοῦ μοῦ ἔρχονται τέσσεροι στίχοι ἀπὸ τὸ μοναδικὸ ποιηματάκι τὸ ἀξιολάτρευτο τοῦ Πολυλᾶ, καὶ τελειώνω λυπητέρᾳ μὲ τὸ ψιθύρισμά τους :

Κι ὅταν θαρρῶ πώς τὴ χρυσὴ πατῶ βαθμίδα,
ὅπου ἀντηχεῖ φηλάθε ἀπέραντη ἀρμονία,
θαυμῆ στιγμὴ τὴν ίλαρή μοῦ παίρνει ἐλπίδα
μὲ οὐράνιο λάλημα νὰ εἰπῶ τραγούδια θεῖα,